

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA INKLYUZIV TA'LIM MUHITINI BOSHQARISHNING AMALDAGI HOLATI: MAHALLIY VA XORIJIY TAJRIBA TAHLILI

Axrarova Gulrux Gulamkadirovna

Uchtepa tumani MMTB tasarrufidagi 531-sonli davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti direktori,

MTTDMQTMOI mustaqil tadqiqotchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21901633>

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'lim muhitini boshqarishning amaldagi holati mahalliy va xorijiy tajriba asosida tahlil qilinadi. O'zbekistonda inklyuziv guruhlarini tashkil etish, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni yo'naltirish, pedagoglar va rahbarlar tayyorgarligi, monitoring hamda resurslardan foydalanish bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlar yoritilgan. Xorijiy tajribada tarmoqlararo hamkorlik, oilaga yo'naltirilgan xizmat, aniq ma'lumotlar bazasi, rejalashtirish va sifat nazoratining ahamiyati ko'rsatib berilgan. Tahlil asosida mahalliy amaliyotning kuchli tomonlari, mavjud muammolari va boshqaruvni takomillashtirish yo'llari sodda ilmiy tilda bayon etilgan.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim muhiti, maktabgacha ta'lim tashkiloti, boshqaruv, inklyuziv guruh, alohida ta'lim ehtiyoji, monitoring, tarmoqlararo hamkorlik, ota-onalar bilan hamkorlik, xorijiy tajriba, ta'lim sifati.

Abstract: The article analyzes the current management of inclusive educational environments in preschool organizations through national and international experience. It reviews the establishment of inclusive groups in Uzbekistan, referral procedures for children with special educational needs, staff and leadership preparation, monitoring and resource use. International practice highlights cross-sector cooperation, family-centred services, reliable data, planning and quality assurance. Based on the analysis, the strengths, existing problems and practical directions for improving management are presented in clear academic language.

Keywords: inclusive educational environment, preschool organization, management, inclusive group, special educational needs, monitoring, cross-sector cooperation, family partnership, international experience, quality of education.

Аннотация: В статье анализируется современное состояние управления инклюзивной образовательной средой в дошкольных образовательных организациях на основе национального и зарубежного опыта. Рассматриваются организация инклюзивных групп в Узбекистане, направление детей с особыми образовательными потребностями, подготовка педагогов и руководителей, мониторинг и использование ресурсов. В зарубежной практике показано значение межведомственного сотрудничества, семейно-ориентированных услуг, достоверных данных, планирования и контроля качества. На основе анализа простым научным языком раскрыты сильные стороны, существующие проблемы и пути совершенствования управления.

Ключевые слова: инклюзивная образовательная среда, дошкольная образовательная организация, управление, инклюзивная группа, особые образовательные потребности, мониторинг, межведомственное сотрудничество, работа с семьёй, зарубежный опыт, качество образования.

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tashkilotining vazifasi faqat bolani maktabga tayyorlash bilan cheklanmaydi. U har bir bolaning jismoniy, aqliy, nutqiy, ijtimoiy va hissiy rivojlanishi uchun teng imkoniyat yaratishi kerak. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar ham tengdoshlari bilan birga o'ynash, muloqot qilish va ta'lim olish huquqiga ega. Shu sababli inklyuziv ta'lim muhiti maktabgacha ta'lim sifatining muhim ko'rsatkichiga aylanmoqda.

Inklyuziv muhitni yaratish faqat bolani oddiy guruhga qabul qilish yoki bino kirishiga pandus o'rnatishdan iborat emas. Bu jarayon ta'lim mazmunini moslashtirish, pedagoglarni tayyorlash, logoped, psixolog, maxsus pedagog va tibbiy xodimlar hamkorligini yo'lga qo'yish, ota-onalar bilan muntazam ishlash, resurslarni to'g'ri taqsimlash hamda bolaning rivojlanishini kuzatishni talab etadi. Bularning barchasi boshqaruv bilan bog'liq.

UNESCO erta bolalik davrini bola rivojlanishidagi eng muhim bosqichlardan biri deb baholaydi. Tashkil etilgan sifatli va inklyuziv maktabgacha ta'lim bolaning kelgusidagi o'qishi, hissiy farovonligi va jamiyatga moslashishiga kuchli ta'sir ko'rsatadi [7]. Shuning uchun amaliyotdagi mavjud holatni faqat guruhlar soni bilan emas, balki boshqaruv sifati, xizmatlarning muvofiqligi, bola ishtiroki va oilaning qoniqishi bilan baholash zarur.

Maqolaning maqsadi O‘zbekistonda maktabgacha ta’lim tashkilotlarida inklyuziv muhitni boshqarishning amaldagi holatini rasmiy ma’lumotlar asosida tahlil qilish, uni xorijiy tajriba bilan qiyoslash va amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

O‘zbekistonda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni ta’limga jalb etish bo‘yicha huquqiy va tashkiliy asoslar bosqichma-bosqich shakllanmoqda. 2024-yildagi 46-son qaror bilan psixologik-tibbiy-pedagogik komissiyalarning vazifalari va bolalarni davlat maktabgacha ta’lim tashkilotlariga, ixtisoslashtirilgan yoki inklyuziv guruhlariga yo‘naltirish tartibi belgilangan [1]. Mazkur tizim bolaning ehtiyojini aniqlash va unga mos ta’lim shaklini tavsiya qilishga xizmat qiladi.

Rasmiy ma’lumotlarga ko‘ra, 2025-yilda 208 ta davlat maktabgacha ta’lim tashkilotida tajriba-sinov tarzida 434 ta inklyuziv guruh tashkil etilgan va ularga 1 223 nafar nogironligi bo‘lgan bola jalb qilingan [2]. Bu raqamlar maktabgacha ta’limda inklyuziv yondashuv amaliy bosqichga o‘tayotganini ko‘rsatadi. Muhim jihati shundaki, jarayon faqat bitta hududda emas, turli tashkilotlarda sinab ko‘rilmoqda.

Biroq guruh ochishning o‘zi yetarli natija bermaydi. Har bir guruhda bolaning ehtiyojini biladigan pedagog, moslashtirilgan material, qulay jismoniy muhit va mutaxassislar yordami bo‘lishi kerak. Aks holda, bola guruhda bo‘ladi, ammo mashg‘ulot va o‘yinlarda to‘liq ishtirok eta olmaydi. Shuning uchun boshqaruvda “qamrov” bilan bir qatorda “ishtirok” va “rivojlanish natijasi” ham asosiy mezon bo‘lishi lozim.

O‘zbekistonda “Imkon” va “Umid” kabi maktabgacha ta’lim va rehabilitatsiya markazlari ham faoliyat yuritmoqda. UNESCOning 2026-yilgi mamlakat tahlilida ushbu turdagi muassasalarda 576 ta guruhda qariyb 6 ming nafar bola ta’lim olayotgani, ularning 52 foizi nogironligi bo‘lgan bolalar ekani va 91 foizi bepul xizmatdan foydalanishi qayd etilgan [3]. Bu tajriba ta’lim, korreksiya va rehabilitatsiyani bir joyda uyg‘unlashtirish mumkinligini ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, UNESCO tahlilida mazkur muassasalarning ayrimlari mavjud quvvatidan to‘liq foydalanmayotgani ham aytilgan [3]. Bu holat faqat joy yaratish emas, balki ota-onalarni xabardor qilish, yo‘llanma berish tartibini soddalashtirish, transport va hududiy qulaylikni hisobga olish kerakligini ko‘rsatadi. Boshqaruvda xizmat mavjudligi bilan undan real foydalanish o‘rtasidagi farq muntazam o‘rganilishi zarur.

Pedagog va rahbarlarning tayyorgarligi ham inklyuziv muhit sifatiga bevosita ta’sir qiladi. 2025-yilda maktabgacha ta’lim tashkiloti pedagogining kasbiy standarti tasdiqlangan [4]. Bundan tashqari, davlat maktabgacha ta’lim tashkilotlari direktorligiga nomzodlarni menejerlik kurslarida o‘qitish va sertifikatlash tizimi joriy etilgan [5]. Bu hujjatlar xodimlar faoliyatini aniq talablar asosida rivojlantirish uchun imkoniyat yaratadi.

Amaliyotda esa rahbarning umumiy menejerlik ko‘nikmasi bilan inklyuziv boshqaruv ko‘nikmasi bir xil emas. Inklyuziv guruhni boshqarish uchun rahbar alohida ta’lim ehtiyojlarini tushunishi, pedagoglar o‘rtasida vazifalarni taqsimlashi, mutaxassislar konsiliumini tashkil etishi, ota-onalar bilan murakkab suhbatlarni olib borishi va bola rivojlanishiga oid ma’lumotlardan qaror qabul qilishda foydalana olishi kerak.

Mahalliy amaliyotning kuchli jihati — inklyuziv guruhlarini tashkil etish, yo‘naltirish tizimini tartibga solish va maxsus markazlar tajribasini rivojlantirish bo‘yicha amaliy qadamlar mavjudligidir. Zaif jihati esa hududlar o‘rtasidagi imkoniyatlar bir xil emasligi, tor mutaxassislar yetishmasligi, ayrim pedagoglarning inklyuziv metodlarga tayyor emasligi va monitoringning ko‘pincha hujjat tekshirish bilan cheklanib qolishidir.

UNICEFning O‘zbekiston bo‘yicha siyosiy tahlilida inklyuziv ta’limni rivojlantirish uchun tarmoqlararo hamkorlik, strategik reja, monitoring va sifatni ta’minlash tizimini kuchaytirish tavsiya etilgan [6]. Ushbu tavsiyalar maktabgacha ta’lim uchun ham dolzarb, chunki bolaning ehtiyoji ta’lim, sog‘liqni saqlash va ijtimoiy himoya tizimlari kesishgan joyda namoyon bo‘ladi.

Xorijiy tajribada inklyuziv maktabgacha ta’lim bitta tashkilotning ichki vazifasi sifatida emas, balki bir necha tizimning hamkorligi sifatida qaraladi. UNICEFning global so‘rovida erta bolalikni rivojlantirish va erta yordam dasturlarining 91 foizida ko‘p tarmoqli rahbarlik, 77 foizida esa turli sohalar ishtiroki mavjudligi aniqlangan [9]. Bu ma’lumot inklyuziv xizmatlar ta’lim tashkiloti, tibbiyot, ijtimoiy himoya va oila hamkorligida samaraliroq ishlashini ko‘rsatadi.

Bolgariyaning “Together from the Kindergarten” tajribasida inklyuziv maktabgacha ta’limni boshqarish bir necha tayanchga asoslangan: aniq qonunchilik, davlat strategiyasi, vazirliklararo hamkorlik, bolalar haqida ajratilgan va o‘z vaqtida yangilanadigan ma’lumotlar, rejalashtirish hamda byudjetlashtirish

[8]. Bu modelda alohida ehtiyojli bola haqidagi qaror faqat bog‘cha rahbari yoki bitta mutaxassis tomonidan qabul qilinmaydi.

Xorijiy tajribada oilaga yo‘naltirilgan yondashuv ham muhim. Ota-ona bolaning muammosi haqida ma‘lumot beruvchi shaxs emas, balki rejalashtirish va baholashning teng huquqli ishtirokchisi sifatida qaraladi. Oila bilan birgalikda bolaning kuchli tomoni, qiyinchiliklari, kundalik ehtiyojlari va rivojlanish maqsadlari belgilanadi. Bu yondashuv tashkilotdagi va uydagi tarbiyaviy harakatlarni bir-biriga moslashtiradi.

Yana bir muhim tajriba — ma‘lumotga asoslangan boshqaruvdir. Xorijiy tizimlarda faqat nechta bola qabul qilingani emas, balki bola qanchalik faol qatnashayotgani, qanday rivojlanayotgani, pedagog qanday moslashtirish qo‘llayotgani, ota-onaning xizmatdan qoniqishi va jamoaning hamkorligi kuzatiladi. Natijalar keyingi reja va resurs taqsimotiga ta‘sir qiladi.

Xorijiy tajribani to‘liq ko‘chirib olish to‘g‘ri emas. Har bir mamlakatning qonunchiligi, moliyaviy imkoniyati va kadrlar tizimi turlicha. Ammo ayrim tamoyillar umumiy: bola markazda bo‘lishi, xizmatlar bir-biri bilan bog‘lanishi, pedagogga amaliy yordam berilishi, oilaning ovozi eshitilishi va natijalar muntazam o‘lchanishi kerak.

Mahalliy va xorijiy tajribani qiyoslash O‘zbekistonda inklyuziv maktabgacha ta‘limni rivojlantirish uchun zarur tashkiliy poydevor bosqichma-bosqich shakllanayotganini ko‘rsatadi. Inklyuziv guruhlar sonining ortib borayotgani, bolalarni tegishli ta‘lim shakliga yo‘naltirish tartibining mavjudligi, rahbar va pedagoglar faoliyatiga qo‘yilayotgan kasbiy talablarning yangilanayotgani bu yo‘nalishdagi muhim ijobiy o‘zgarishlardir. Shu bilan birga, xorijiy tajriba mazkur poydevorni tarmoqlararo boshqaruv, oilaviy sheriklik, muntazam monitoring va resurslardan oqilona foydalanish orqali yanada mustahkamlash zarurligini ko‘rsatadi.

Inklyuziv ta‘lim muhitini samarali boshqarish uchun har bir inklyuziv guruh bo‘yicha aniq boshqaruv xaritasi ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq. Ushbu xaritada bolaning individual ehtiyoji, mas‘ul pedagog va mutaxassislar, ota-onaning ishtiroki, ta‘limni moslashtirish usullari, kuzatuv muddati hamda kutilayotgan natijalar ko‘rsatilishi lozim. Bunday hujjat faqat hisobot uchun to‘ldiriladigan shakl bo‘lib qolmasdan, amaliy faoliyatni boshqaruvchi vosita sifatida xizmat qilishi kerak.

Maktabgacha ta‘lim tashkilotida muntazam psixologik-pedagogik konsilium tashkil etish ham muhim ahamiyatga ega. Konsiliumda rahbar, tarbiyachi, logoped, psixolog, maxsus pedagog, tibbiy xodim va ota-ona bolaning holatini birgalikda muhokama qiladi. Bunday jamoaviy yondashuv turli mutaxassislarning tavsiyalarini bir maqsadga yo‘naltirishga, qarama-qarshi xulosalarning oldini olishga va bolaning rivojlanishi uchun yagona reja ishlab chiqishga yordam beradi.

Inklyuziv muhitni baholash mezonlarini ham kengaytirish zarur. Hozirgi nazoratda hujjatlar, jihozlar va sanitariya holati muhim o‘rin tutadi. Biroq inklyuziv ta‘lim sifatini aniqlashda bolaning mashg‘ulotdagi ishtiroki, tengdoshlari bilan muloqoti, mustaqillik darajasi, pedagogik moslashtirish sifati va ota-onalarning qoniqishi ham hisobga olinishi kerak. Shundagina monitoring faqat tashqi nazorat emas, balki rivojlanishni boshqarish vositasiga aylanadi.

Pedagoglar uchun bir martalik seminarlar o‘rniga uzluksiz metodik yordam tizimini yaratish lozim. Amaliy keyslar, mashg‘ulotlarni kuzatish, mentorlik, videomuhokama va kichik superviziya pedagogning real muammolarni hal etish ko‘nikmasini rivojlantiradi. Pedagog muammoga duch kelganida kimga murojaat qilishini va qanday yordam olishini aniq bilishi kerak.

Hududiy resurs tarmog‘ini rivojlantirish ham dolzarbdur. Har bir maktabgacha ta‘lim tashkilotida barcha tor mutaxassislarni doimiy saqlash imkoniyati bo‘lmasligi mumkin. Shu sababli bir nechta tashkilotga xizmat ko‘rsatuvchi mobil logoped, psixolog va maxsus pedagog guruhlarini tashkil etish, masofaviy maslahatlar yo‘lga qo‘yish hamda umumiy metodik resurs bazasini yaratish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Ota-onalar bilan hamkorlikni rasmiy yig‘ilish shaklidan amaliy sheriklik darajasiga olib chiqish zarur. Ota-onaga bolaning faqat muammolari emas, balki uning kuchli tomonlari, qiziqishlari va rivojlanishidagi ijobiy o‘zgarishlar ham muntazam tushuntirilishi kerak. Bola bo‘yicha qarorlar ota-onaga tayyor shaklda taqdim etilmasdan, u bilan birgalikda ishlab chiqilganda hamkorlik ancha samarali bo‘ladi.

Hududlar kesimida ochiq va tushunarli ma‘lumotlar tizimini shakllantirish ham boshqaruv sifatini oshiradi. Inklyuziv guruhlar soni bilan birga ulardagi bolalar, pedagog va mutaxassislar ta‘minoti, mavjud to‘siqlar hamda rivojlanish natijalari haqida umumlashtirilgan ma‘lumotlar mavjud bo‘lsa, boshqaruv qarorlari aniqroq va asosliroq qabul qilinadi.

Inklyuziv muhitni boshqarish ehtiyojni aniqlash, mavjud sharoitni baholash, jamoaviy reja tuzish, resurslarni taqsimlash, ta'lim jarayonini moslashtirish, natijalarni kuzatish va zarur o'zgarishlarni kiritishdan iborat uzluksiz sikl sifatida tashkil etilishi lozim. Mazkur jarayon bir martalik tadbir emas, balki muntazam takrorlanadigan boshqaruv amaliyoti bo'lishi kerak.

O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida inklyuziv muhitni rivojlantirish bo'yicha muhim amaliy qadamlar tashlangan. 2025-yilda 208 ta davlat maktabgacha ta'lim tashkilotida 434 ta inklyuziv guruh tashkil etilgani va ularga 1223 nafar bola jalb qilingani jarayonning kengayayotganini ko'rsatadi [2]. “Imkon” va “Umid” markazlari esa ta'lim va rehabilitatsiyani birlashtirish bo'yicha muhim tajriba hisoblanadi [3].

Shu bilan birga, inklyuziv ta'lim sifati faqat ochilgan guruhlar soni bilan belgilanmaydi. Pedagoglarning tayyorgarligi, mutaxassislar hamkorligi, oilaning ishtiroki, jismoniy va didaktik muhitning mosligi hamda rivojlanish natijalari birgalikda hisobga olinishi kerak.

Xorijiy tajriba inklyuziv maktabgacha ta'limda ko'p tarmoqli boshqaruv, aniq ma'lumot, oilaga yo'naltirilgan xizmat va sifat monitoringi muhimligini ko'rsatadi [8; 9]. Ushbu tamoyillarni milliy sharoitga mos ravishda joriy etish amaldagi tizimning samaradorligini oshiradi.

Keyingi bosqichda asosiy e'tibor guruhlar sonini ko'paytirish bilan birga, har bir bolaning real ishtiroki va rivojlanishini ta'minlaydigan boshqaruv mexanizmlarini mustahkamlashga qaratilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 25-yanvardagi 46-son “Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning ta'lim olishlarini tashkil etish va ularni rehabilitatsiya qilish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qarori.

2. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi. 2025-yil yakunlari bo'yicha sarhisob brifingi. – Toshkent, 2025.

3. UNESCO. Uzbekistan: Global Education Monitoring Report country case study. – 2026.

4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 8-iyuldagi 423-son “Maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagogining kasbiy standartini tasdiqlash to'g'risida”gi qarori.

5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 27-avgustdagi 531-son “Davlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktori lavozimiga nomzodlarni menejerlik o'quv kurslarida o'qitish...” to'g'risidagi qarori.

6. UNICEF Uzbekistan. Legislation and Policy Review of Inclusive Education in Uzbekistan. Policy Brief.

7. UNESCO. Early Childhood Care and Education: What You Need to Know.

8. UNICEF. Integrating Systems and Services for Inclusive Preschool: “Together from the Kindergarten” in Bulgaria. Case Study, 2021.

9. UNICEF. Global Survey of Inclusive Early Childhood Development and Early Childhood Intervention Programs. – 2019.